

50.
yıl

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

100. YILINDA SOVYET İHTİLALİ VE TÜRK DÜNYASI

EDİTÖRLER
YUNUS KOÇ
MİKAIL CENGİZ

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ YAYINLARI

100. YILINDA SOVYET İHTİLALİ VE
TÜRK DÜNYASI

EDİTÖRLER
YUNUS KOÇ
MİKAIL CENGİZ

ANKARA / 2018

ISBN:
978-975-491-465-8

Kapak Tasarımı

Jessica Mckie

Baskı

Bizim Büro Matbaa
Sanayi 1. Cadde Sedef Sk. No: 6/1
İskitler - ANKARA

Baskı adedi

300

Adres

Hacettepe Üniversitesi
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Beytepe, 06532 Ankara-TÜRKİYE
Tel: +90 312 297 67 71, Belgeç: +90 312 297 71 71
E-posta: turkiyat@hacettepe.edu.tr

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	9
-------------	---

İlber ORTAYLI

Bolşevik İhtilaline Genel Bir Bakış	11
---	----

Norman STONE

Russian Revolution and Central Asia	17
---	----

I- İHTİLAL SÜRECİNDE RUSYA VE TÜRK DÜNYASI

ABDULLAH GÜNDOĞDU

Türklerin Tanıklığında Rusya'da Devrim Süreci.....	21
--	----

MUSTAFA TANRIVERDİ

Rusya'da İhtilal Hareketleri Karşısında

Başbakan P. A. Stolpin'in Politikaları (1906-1911)	37
--	----

JAMIL HASANLI

Russian Revolution of the 1917 and Azerbaijan	47
---	----

YALÇIN MURGUL

Osmanlı İmparatorluğu - Azerbaycan Halk Cumhuriyeti İlişkilerinde

Ortaya Çıkan Sorunlara Dair Bir Değerlendirme.....	63
--	----

VADİM MUKHANOV

Расколотое Закавказье, Или Грузино-Азербайджанские Отношения

В 1917-1920 Гг.	71
----------------------	----

ŞUREDDİN MEMMEDLİ

Bolşevik İhtilalinin Milli Azınlıklara Etkisi Ekseninde

Gürcistan'daki Borçalı Türkleri.....	79
--------------------------------------	----

KAYA TUNCER ÇAĞLAYAN

Bolşevik Rejimi (İşgali) Öncesinde Kafkas Cumhuriyetlerinin Durumu	89
--	----

TÜLAY KÖSEOĞLU

Türkistan Milli-Siyasi Hareket Tarihi'nde İlk Adım:

Türkistan (Hokand) Muhtariyeti (1917-1918)	111
--	-----

ALİ ASKER

Bolşevik Devrimi, Kızıl Ordu ve Rusya'daki Türk Esirlerinin Kaderi	125
--	-----

GAFAR ÇAKMAKLİ MEHDİYEV

Ermenistan'ın Sovyetleşmesinden Önce ve Sonra Burada Yaşayan

Türk-Müslüman Ahalinin Akıbeti	133
--------------------------------------	-----

II- SOVYET İHTİLALİ: ENTELLEKTÜEL HAYAT VE FİKİR ADAMLARI

ALİ MURAT ÖZDEMİR

Sovyet Devrimi Egemenlik ve Egemenin Hukuku Hakkında Ne Söyler?.....	145
--	-----

ÖZHAN KAPICI

Siyasî Firarilerden İhtilâl Ajanlarına:

19. Yüzyılın İkinci Yarısında Rusya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na Gelen

Anarşistler, Nihilistler, Sosyalistler Üzerine Bazı Tespitler	149
---	-----

BAYRAM BAYRAKDAR

Alman Dışişleri Bakanlığı Arşiv Belgeleri Işığında İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Sovyetler Coğrafyasında Ukrayna Kafkasya ve Türkistan'a Yönelik Pantürkizm/Panislamizm Faaliyetleri ve Türkiye..... 163

MARCEL ERDAL

Doğu Türkistan'da Sovyet İhtilali Öncesi ve Sonrası Ceditçilik ve Komünizm..... 183

DONO ZİAYEVA

Советская Политика “Национализации” и “Раскулачивания” в Узбекистане.... 189

SHARİFA TOSHOVA

Buhara'da İnkılabi Hareketler: İslahat ve İnkılap Tartışmaları 197

NESİB NESİBLİ

Sovyet Rejimi ve Türklük: Eski Mirası Yeniden Değerlendirme..... 203

ALİ BİRİNCİ

Bolşevik İhtilali Arefesinde Mustafa Suphi- Vesikalar ve Bilgiler 211

RYOSUKE ONO

Muhaceretin İlk Yıllarında Zeki Velidi Togan'ın Sosyalist Kimliği:

Erk Partisi, *Yeni Türkistan* Dergisi ve Eleştiri 221

A. MERTHAN DÜNDAR

Zeki Velidi Togan'ın Millî Kütüphane'deki Şahsi Not Defterine Göre

Türkistan, Basmacılar ve Enver Paşa 229

ERCAN GEÇGİN

Mehmet Ali Aybar'ın Penceresinden Sovyet Sosyalizmine Bakış 245

İKBAL VURUCU / MİKAIL CENGİZ

Çarlık'tan Sovyetlere Geçiş Sürecinde Türkistanlı Bir Aydın ve Hareket Adamı:

Turar Riskulov ve Milliyetçiliği 257

MEHMET ÖZDEN

Fikir Tarihi ve Sosyolojisi Eksenlerinde Türkiye'de Sosyalizmin

Güzergahlarından Kesitler: Selanik'te Bir Rus ve İnebolu'da Spartakistler 267

RAMİLYA YARULLİNA YILDIRIM

Alimcan İbrahimov ve Sovyet İdeolojisi..... 285

TAHİR AŞİROV

Sovyet İhtilali Üzerine Çalışmalar: Garaş Han Oğlu Yomudskiy Örneği..... 295

TEMUÇİN F. ERTAN

Bir Düşünce Dergisi Olan *Kadro'*da Sovyet Devrimi 309

YILMAZ ÖZKAYA

Mehmet Emin Resulzade'nin *Yeni Kafkasya* Dergisi Çerçevesinde Azerbaycan

Komünist Partisine Eleştirileri 321

ZAZA TSURTSUMİA

İslam Gürcistanı Gazetesi Redaktörü Memed Abaşidze ve

Batum Acara Özerklik Sorunu 333

METİN ÖMER

Romanya'daki Kırım Tatarlarında İkinci Dünya Savaşı Sırasında

Sovyet Karşıtı Faaliyetler 345

III- SOVYET İHTİLALİ VE ETKİLERİ:

1- EKONOMİ, TOPLUM VE KÜLTÜR

OSMAN HORATA

Sovyet Devrimi'nin 100. Yılında Türk-Rus Kültürel İlişkilerine Genel Bir Bakış ... 353

GULİM SHADİYEVA

Ekim Devrimi ve Türkistan'ın Nüfus Yapısındaki Değişimler 363

MAKHTİ ULAKOV / AYSURAT ULBASHEVA

Karaçay-Malkarlıların Dil ve Kültüründe Devrim Kazanımlarının Rolü 367

TARIK TUNCAY / VEDAT İŞIKHAN

Sovyet İhtilali ve Sonrasında Azerbaycan'da Sosyal Refah Hizmetleri 375

VEDAT İŞIKHAN / TARIK TUNCAY

Semashko Sağlık Modelinin Türk Dünyasına Etkisi..... 383

ZHYLDYZ URMANBETOVA

Cultural Identity of the Kyrgyz
in the Context of the Soviet Period of Development..... 393

EBUBEKİR GÜNGÖR

Sovyet İktidarının Kırgız Bozkır Ekonomisine
Komünizm Çerçevesinde Yaklaşımı 401

ÖZGE SAMANCI / MARİE HELENE SAUNER-LEROY

Mütareke Döneminde İstanbul'da Beyaz Ruslar ve
Yemek Kültürüne Olan Etkileri 409

VİLDANE DİNÇ

Bulgaristan'da Yerli Ulusal Türk Azınlığı Üzerindeki "Rus/Sovyet" Etkisi..... 419

DURŞUN YILDIRIM

Üç İlkbaharda Moskova Görünümleri..... 435

2- DİL

NERGİS BİRAY / EZGİ ERDEM

Orta Asya'da Yürütülen Rus Dil Politikası Fikrinin Amaçları ve
Türk Cumhuriyetlerinin Mücadele Siyaseti..... 441

FAHRİ TÜRK / SABİNA SATYMOVA

Ekim Devrimi'nden Günümüze Orta Asya'da Rus Azınlığı ve Rusça:
Kazakistan ve Tacikistan Örnekleri..... 449

ŞINAR KURMANBAYEVA

Sovyet Yönetimi Yıllarındaki Kazakistan'daki Dil Politikası..... 457

MEVLÜT ERDEM / ANAR MUSTAFAYEVA

Kazakistan'da Latin Alfabesine Geçiş Sürecinde Güncel Tartışmalar..... 467

İBRAHİM ATABEY

Kırgız Aydını Kasım Tınıstanov'un Sovyet İhtilalinin İlk Yıllarındaki
Dil ve Alfabe Çalışmaları..... 475

OĞUZHAN DURMUŞ

Sovyet İdeolojisinin Kişi Adları 485

NADEJDA ÖZAKDAĞ

Sovyet Döneminde Gagavuz Yazı Dilinin Oluşmasında ve Gelişmesinde
Yaşanan Sorunlar 499

ZAYABAATAR DALAI

XX. Yüzyılın Başında Rusçadan Moğolcaya Tesir..... 507

3- EDEBİYAT

KAMİL VELİ NERİMANOĞLU

Sovyet Edebiyatının Sosyo-Politik ve Edebî-Estetik Özellikleri..... 511

EMİNE İNANIR

Türkiye Sovyet Rusya'sı Kültürel İlişkileri Bağlamında

Yevgeni Lansere'nin *Ankara'da Bir Yaz 1922* Adlı Çalışması 525

AHMET DEMİR

Devam Ettirme ve Uyarlama Düzleminde Sovyet Rusya'dan Türk Edebiyatına

Toplumcu Gerçekçilik: Türk Toplumcu Gerçekçiliğinin Felsefi Temelleri..... 537

GENÇ OSMAN GEÇER

1917 Sovyet İhtilali ve B. E. Ağaoglu'nun Hatıralarında Solovki Menfasında

Türkistan Mücahitleri 545

ALİ EROL

İhtilal-Edebiyat İlişkisi ve Romantik Tavır (Azerbaycan Edebiyatı) 553

FUZULİ BAYAT

Sovyet Dönemi Teşfik Olunanla Yasaklanan Kaçak (Eşkiya) Hikâyeleri 563

AYABEK BAYNİYAZOV

XX. Yüzyılın 20.-30. Yıllarında Kazak Edebiyatında Sansür..... 573

CEMİLE KINACI

Kazak Sovyet Edebiyatında Kimlik (1925-1991)..... 583

MEHMET YILMAZ

Siyasal Antropoloji Açısından Kırgız Yazılı ve Sözlü Edebiyatına

Sovyet İdeolojisinin Yansıması 601

YOUSSEF AZEMOUN

SSCB Döneminde Türkmenistan'daki Dil ve Edebiyat Tecrübesi 613

FATMA AÇIK

Özbekistan Cumhuriyetinin Millî Marşı ve Ekim İhtilali Sonrası

Özbekistan'da Şiir..... 619

4- EĞİTİM, BİLİM VE SANAT

KURALAY MUKHAMADI

Sovyet Hükümeti ve Alaş Aydınlarının Dilbilimle İlgili Mirası 631

FERRUH AĞCA

Uyguristik Çalışmalar Bağlamında Sovyetler Dönemi 637

GÜLNARA GOCAEVA MEMMEDOVA

1917-1921 Yılları Gürcistan'da Borçalı Türklerinin Okullaşma Faaliyetleri 643

İBRAHİM AHMET AYDEMİR

Batı Moğolistan'da Rus Türkoloji Geleneği: Tuvaca Ders Kitapları Temelinde

Yapılan Bir Değerlendirme..... 651

TURAN AKKOYUN

Sinemadan Sovyet İşgalindeki Türk Dünyası'na Bir Tarih Değerlendirmesi..... 663

GÜNEL SEYİDƏHMƏDLİ

Sovyet Döneminde Azerbaycan Heykeltraşlığı..... 673

NAİLE RAHİMBEYLİ

Sovyetler Döneminde Müzik Folkloru ve Müzik Folklorşünaslığın Yeni Devri.... 683

5- DİN

İLYAS TOPSAKAL

Rus İslamı Kavramı ve Devrimden Günümüze İslam..... 689

SEYFETTİN ERŞAHİN

Sovyet İhtilali Karşısında Türkistan Ulemasının Tutumu 701

MIHÁLY DOBROVITS

Sovyet Dönemi Yazışmalarında İslamiyet ve Türklük Sorunları..... 729

AHMET AMİNOVİCH YARLIKAPOV

Ислам у Ногайцев в 20 Столетию:

Роль Революции и Советские Изменения 733

MUHİTTİN ELİAÇIK

Sovyet İhtilali Öncesinde Yahudi Pogromları ve

Rusyalı Yahudilerin Filistin'e Yerleşme Çabaları..... 747

6- HALKBİLİMİ

ÖZKUL ÇOBANOĞLU

Sovyet İdeolojisi ve Halkbilimi Uygulamaları..... 753

NEZİR TEMUR

Bolşevik İdeolojinin Yaygınlaştırılmasında ve Edebiyatında

Etkin Bir Unsur Olarak Folklor..... 759

BÜLENT BAYRAM

Sovyetler Birliği'nde II. Dünya Savaşına Kadarki Dönem

Çuvaş Folklor Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme 777

SİNAN GÜZEL

Sovyet İdeolojisinin Çuvaş Halk Kültürüne Etkisine Bir Örnek:

Propaganda İçerikli Çuvaş Atasözleri 785

MUVAFFAK DURANLI

Sovyet Sistemine Uygun Bir Karakter: "Kızıl Şaman" 793

7- BASIN

HİDAYET KARA

Bolşevik İhtilalinin Osmanlı Basınına Yansıması: *Sabah* Gazetesi Örneği 801

AYTÜL TAMER TORUN

Kızıl Şark Dergisi:

Moskova'dan Türklere Komünizm Eğitimi ve Propagandası..... 821

VÜSALE MUSALI

Çocuk Dergileri Işığında Azerbaycan'da Komünist Propagandası..... 833

ERKAN HİRİK

Şərq Qadını Dergisinde Türk Adı..... 843

MUSTAFA KARATAŞ

Sovyet Dönemi Azerbaycan Matbuatından *Kommunist* Gazetesinin Dili 857

IV- SOVYETLER BİRLİĞİ VE ÇEVRE ÜLKELER

SERHAT KÜÇÜK

Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiyesinin Zirai Politikalarında Sovyet Etkisi:
Mehmet Sabri Toprak Dönemi 875

ÖMER ÖZCAN

Tek Parti Döneminde Sol Hareketlerin Tespiti ve Mücadele Yöntemine Dair.... 885

KAAN KUTLU ATAÇ

Sovyet Güvenlik Tehdidi ve Erken Dönem Türk Soğuk Savaşı 1945-1957 903

SERİYYE GENCELİYEVA TAMER

Ekim Devrimi'nin İran'a Etkileri 911

ANKHBAYAR DANUU

Sovyet İhtilali'nin Kurbanı: Buryatlar 919

BATKHİSHİG BADAMDORJ

Влияние Октябрьской Революции на Монголию 925

SUNUŞ

Bolşevik İhtilali, Ekim Devrimi ya da Rus Devrimi olarak adlandırılan büyük hareketin, kurumsal bir yapıya bürünerek sistemleştikten sonra Çarlık Rusyası ve kadim Türk mirasının egemen olduğu coğrafyada etkileri kalıcı oldu. Sibiry'a'dan Balkanlara, Uzak Asya'dan Anadolu'ya kadar Türk halklarının yaşadıkları coğrafyalar bu dönüşümün önemli bir parçası hâline geldi. Sovyet ideolojisi ve uygulamaları bu coğrafyada geleneksel yönetim, üretim ve toplumsal örgütlenme biçimlerini tamamen değiştirerek yeni bir forma soktu. Fakat zamanla baş gösteren iç yapısal zorluklar ve kapitalist dünya ile kıyasıya rekabet, sistemin işleyişini imkânsız hâle getiren gelişmelerin yaşanmasına sebep oldu. Sovyet sistemi girdiği Soğuk Savaş atmosferinin de etkisi ile dağılma sürecine girdi.

Dağılma ve bunun getirdiği değişim süreci bazı bölgelerde sancılı ve karşı devrimlere sahne olurken kimi ülke ve coğrafyalarda daha sükûnet içerisinde gerçekleşti. Glasnost' ve Perestroyka adıyla yaşanan süreçten sonra tüm eski Sovyet ülkelerinde yeniden bir zihinsel dönüşüm başladı. Sovyet altyapısı üzerine kapitalist ekonomik düzenin parametreleri yerleşti. Değişim ve estirdiği rüzgârlar devam ederken dipte ve daha derinde varlığını koruyan Sovyet ideolojisi ile davranış biçimleri yaşamaya devam etti. İşte günümüzden tam 150 yıl önce ilk fikrî temelleri Avrupa'da atılan; 100 yıl önce farklı bir coğrafyada ihtilale dönüşen sosyalist ideoloji ve yönetim sisteminin değişim evrelerini görmek, Sovyet sisteminde yaşayan halkların durumunu anlamaya çalışmak; her bir bölgede meydana gelen farklılaşma ve dönüşümleri izlemek; yaratılan toplumsal, siyasal ve ekonomik düzeni günümüz ve gelecek açısından akademik çerçevede değerlendirmek; yerli ve yabancı bilim adamlarıyla bunu tarihsel, kültürel ve sosyolojik açıdan tartışmak bu çalışmanın en temel amacıdır.

1917 yılında başlayan 1991 yılında resmen sona eren süreci ve etkilerini alanın uzmanlarından oluşan geniş bir heyetle ele almak yüzüncü yıl için önemli bir kazanım olacaktı. Bu çerçevede Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Kars Kafkas Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi tarafından değişik çap ve hacimde sempozyumlar düzenlendi. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından 25-27 Ekim 2017 tarihlerinde düzenlenen

uluslararası sempozyuma alanda çalıma yapan uzmanların ilgi ve alakası yüksek oldu. Sempozyum başarılı bir şekilde gerçekleşti ve tüm bilim camiasının takdirini kazandı.

Elinizdeki çalışma, bu sempozyumda sunulan bildirilerin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halleri ile sonradan ilave edilmiş özgün çalışmaların tasnif, değerlendirme ve yayına hazırlanması sonucunda gün yüzüne çıktı. Kitapta yer alacak çalışmaların tasnifinde kronolojik ve analitik bir yöntem izlendi. Bölüm başlıkları belirlenirken içerikler çerçevesinde gruplandırma yapıldı. Gruplandırmada yazı başlıklarına ve içeriklerine dayalı olarak genelden özele doğru bir sıralama sistemi benimsendi. Her tasnifte olduğu gibi burada da farklı başlıklar altında değerlendirilebilecek çalışmalar vardır. Buna rağmen yazıların dâhil edilebileceği konu başlıkları genel hatlarıyla çizilmeye çalışıldı. Çalışmaların içeriklerine, özgün biçimlerine ve kaynakça sistematığına müdahale edilmedi. Tasnif ve değerlendirme sonunda ortaya çıkan tablodan kitapta eksik kalan konu ve yönler de belirgin hâle geldi. Buna göre, başta sinema olmak üzere çeşitli sanat dalları, bilim, ekonomi, siyasi odaklı uluslararası propaganda, Avrupa ile ilişkiler, tarım, iskan ve nüfus politikaları, bağlı cumhuriyetlerdeki bürokratik işleyiş ve karar alma mekanizmaları, yerel gizli açık muhalefet odakları ve benzeri bir çok alanda çalışmalara ihtiyaç olduğu anlaşıldı.

Bu vesileyle sempozyuma destek veren başta Türk Tarih Kurumu olmak üzere tüm kurumlara teşekkür ediyorum. Eserin yayımlanmasında emeği geçen Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü çalışanlarına da şükranlarımı sunarım.

Prof.Dr. Yunus KOÇ

Hacettepe Üniversitesi
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü

ORTA ASYA'DA YÜRÜTÜLEN RUS DİL POLİTİKASI FİKRİNİN AMAÇLARI VE TÜRK CUMHURİYETLERİNİN MÜCADELE SİYASETİ

NERGİS BİRAY*
EZGİ ERDEM**

Giriş

Dil politikası¹ terimi, Sovyetler Birliği içinde yeni dil oluşumu içinde yer alan dillerin standart hale getirilmesi anlamında kullanılmaktadır. Bu terim, bağımsızlık kazanan ulus devletler ve gelişmekte olan ülkelerde dil seçimi veya değiştirilmesi, seçilen dilin kodlanması, sözlük, dil bilgisi ve yazımın belirlenmesi, standart hale getirilmesi, resmi işlerde, kurumlarda yaygınlaştırılması ve işletiminin günün ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde genişletilmesi şeklinde izah edilmiş, 70'li yıllardan itibaren de tanımlanmaya başlanmıştır.

Sovyetler Birliği'nde yapılan dil planlamaları genel olarak iki grupta ele alınabilir: Birincisi Rusçayı dünya dili haline getirme ve Rusça dışındaki dilleri aşama aşama yok etme gayretidir (Alpatov, 2016, ss. 19-20). İkincisi ise Ruslaştırmanın sadece yöneticilerin istekleriyle sınırlı kalmadığı, halka da bu düşüncenin benimsetilmesi ve onların da bu yayma hareketine katılmasıdır.

Sovyetlerin dil planlamalarına karşılık Orta Asya Türkleri de bazı mücadele yöntemleriyle karşılık vermişlerdir. Bu hareketler, dönemleri içinde tanıtılacak ve bugüne kadar yapılan, yapılamayan ve yapılmayanlar üzerinde durulacaktır.

1) Çarlık Dönemi Dil Politikası ve Türklerin Karşı Politikaları

Sovyetlerin uyguladığı dil politikasının temelleri aslında çarlık dönemine (16. yy.) dayanmaktadır. Çarlık yönetimi etnik milliyetçiliği yer yer körükleyerek Pantürkizm ve Panislamizm sentezinin oluşmasını engellemek istemiştir.

Çar Hükümeti'nin eğitim alanında izlediği Ruslaştırma siyasetinde en yakın destekçisi Ortodoks Kilisesi ve misyonerleridir. Bu politikanın temel amacı, özünde Türk olan toplumların farklı bir etnik kökene sahip olduğu algısı yaratarak

* Prof.Dr., Pamukkale Üniversitesi, Türkiye.

** Arş.Gör., Pamukkale Üniversitesi, Türkiye.

¹ Dil planlaması, dil mühendisliği, dil gelişmesi, dil düzenlemesi, dil siyasası/siyaseti anlamlarını da içermektedir (Gökdağ, 2002, s. 69).

ayrıştırılmalarıdır. Fakat Rusya, Türk dünyasındaki her toplumu ayrı bir dil kullanmaya sevk ederek, onlara birer kimlik bahsettiği iddiasındadır. Orta Asya Türklüğüne karşı misyonerlerin üzerinde durdukları konu, Türk halklarının kullandığı alfabenin değiştirilmesi gerekliliğidir. Bu süreç için kabul edilen kıstas, Rusya'nın çıkarlarına hizmet etmek, tahta bağlılığı dil ve dinden bağımsız olarak sürdürmektir (Sumarokova, 2015, s. 118). Rus eğitiminin savunucuları vatansız inancın oluşturulması ve ülkedeki herkesi halk ve devletle bir araya getirmede, Rusçanın anadil olarak kabul edilmesini ön şart olarak görmüştür. Bir yabancıya ortak anavatanı sahip halkla günlük diyaloglara girebilmesi ve devletin ortak çıkarlarını gözeterek devlet kurumlarındaki görevlerini yerine getirebilmesi için devlet dili ile pratik bir yakınlık kurması gerekiyordu. (Sumarokova, 2015, s. 119).

Genel olarak, Türkistan'ın geleneksel toplumunu modernleştirmeyi amaçlayan Ruslaştırma politikasının özü, Orta Asya'daki kişilerin Rus dili ve kültürüne özgürce kabul edilmesini amaçlayan eğitim faaliyetleri düzenlemekten ibarettir. Bu nedenle, onu "Ruslaştırma dili" olarak tanımlamak daha uygun olur. Rus olmayan kişiler arasında da yayılmış olan devlet dili, "hâkim" Rus halkının dili değil, resmi dil olarak merkezi hükümetin dili ve uyum sürecinin tek gerçek ve etkili aracı gibidir. Çarlık yönetiminin sert ve sindirici politikaları, Türkistan Türklerinde milli bilincin gelişmesi yönünde bir oluşumu doğurmuştur.

Böylece Türkistan'da eğitimi ön plana alan, eğitim kurumlarının yenileştirilmesi, halkın eğitilmesi, bilinçlendirilmesi amacını güden "Ceditçilik" hareketi ortaya çıkmıştır.

Bu yenileşme hareketi, bir eğitim ve kültür hareketi olarak İslamiyet'le de beslenen ortak dil, kültür, eğitim ve değerler sisteminin Türk medeniyetini canlandıracağı inancıyla Gaspıralı tarafından Türk dünyasına sunulmuştur. Gaspıralı İsmail Bey, Ceditçilik hareketiyle mevcut okulları ıslah edip yeni usulle eğitim yapmalarını sağlamayı, bütün Türkler için ortak bir dil oluşturmayı, Osmanlı Devleti'ne destek olmayı hedeflemektedir (Roy, 2000, ss. 116-117). Ceditçiler, Semerkant, Fergana, Taşkent'te gazete (*Tercüman, Terakki, Hurşid, Şöhret, Sada-i Türkistan, Sada-i Fergana, İl Bayrağı, Yurt*) ve dergiler (*Semerkand, Ayna, vd.*) çıkarmışlardır.

1906'da Rusya Eğitim Bakanlığı'nca "31 Mart Kuralları" adıyla anılan "Rus Olmayan Milletlerin Eğitimi" ile ilgili 37 maddelik kural yayımlanır.

Burada İliminski tarafından öne sürülen gayr-i Rus milletlerin kendi dillerini Rus harfleriyle yazmaları mecburiyeti getirilir. 16-21 Ağustos 1906'da da III. Kurultay yapılır. Burada ise Rusya Müslümanları için eğitim sisteminin her bölgede aynı olması, mahallî şiveler yanında Türkleri birleştirici edebî Türkçe (Türkiye Türkçesi) okutulup öğretilmesi kararı alınır. (Devlet, 1996, s. 93, 100-102; Hablemitoğlu, 1997).

Çarlığın yıkılması, Bolşeviklerin iktidara gelmesi, Buhara Emirliği'yle Kadimcilerin işbirliği içinde olması gibi gelişmeler sonunda Ceditçiler, iki gruba ayrılmışlardır. Bunlardan biri eski eğitim sistemini savunan ve Ruslarla iş birliği yapan, bağımsızlık fikirlerine de karşı çıkan, islamcı "Kadimciler, diğer grup ise komünist partiye üye olanlardır, ancak 1937-38 Kızıl Kırğın'ında hemen hepsi Ceditçilere önderlik ettikleri gerekçesiyle "Türkçü" suçlamalarıyla katledilmişlerdir. (Ülkü, 2002, s. 27).

Ceditçilik, zamanla bünyesinde milli aydınlanmayı ortaya çıkarmış; bu dönemin güçlükleri arasında yapılan çalışmalar, Türkçülük temelinde, Türk topluluklarının

çoğunda milli birlik ve mücadele bilinci uyandırmıştır. Çarlık Rusyası'nda Rus dil planlamalarına karşı en önemli mücadeleyi, halkın bilinçli hale gelmesi, okuryazarlık oranının artması gibi konularla da mücadele eden Ceditçiler vermiştir.

2) 1917 Sonrası Vladimir İliç Ulyanov Lenin (1870-1924), Josef Stalin (1881-1953) Dönemleri - SSCB Yönetimi Dil Politikaları ve Türklerin Karşı Politikaları

1917 Devriminden sonra Lenin, halkların kardeşliği ve milletlerin bütünlüşmesi projesini yürütürken, Orta Asya'nın hemen her bölgesine Rus okullarını da yaymaktaydı. Hükümetin ekonomik, ideolojik, askeri ve siyasi iktidarı, yerli halkın dönüşmesini ve iradi olarak çocukların gelecek kaygısı ile Rus okullarına yönlendirilmesini sağlamaktaydı. Lenin, halklara kendi dillerini öğretebilecekleri mesajını verirken, Rusçanın tek devlet dili olması gerektiği üzerinde ısrarla durmaktaydı. Göstermelik okullarda ve göstermelik derslerle Türk olmayan öğretmenlere, Türk lehçelerini öğretme görevleri verilmekteydi. Türk topraklarına dışarıdan gelen başta Ruslar olmak üzere diğer insanlar, yerli dilleri öğrenmeyi bir kayıp olarak görmekteydi.

1917-20 yılları arasında bölgenin diğer halklarına ve Türklere kısa süreli özgürlükler verilir. Sovyet Rusyası'nın politikası, bölge halkının dil, din, kültürünü Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma yoluyla kendine benzetme, birçok ulusu özellikle de nüfusça kalabalık olan Türkleri parçalayıp mikro-milliyetçilikle ötekileştirmektir. Bu politikada en önemli silah ise dildir (Yalçın, 2008, s. 665). 1919'da Kazan'da Bütün Rusya Türk Halklarının İmlâ Meseleleri Konferansı, Lenin'in de istediği Latin harflerine geçiş konusundaki görüşten hareketle toplanır, imladan çok alfabe ıslahı ve değişikliği konusu üzerinde durulur. Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti, 1925'te vatandaşlarına kongrelerde, mahkeme ve devlet dairelerinde ana dilinden faydalanma hakkı" verdiği anayasayı kabul eder (Özkan, 2004, s. 49). Ardından Türk boyları için ayrı köklerden geldikleri konusu ve lehçe farklarının artırılması çalışmaları sistemli bir şekilde uygulanmaya başlar. Cumhuriyetlere ise "birliğe sadakat" telkin edilir.

Uygulanan "asimilasyon politikası", beraberinde kimlik değişimlerini getirir ve pek çok etnik grup üyesi kendilerini "Rus" olarak adlandırmaya başlar. Birinci Bakü Türkoloji Kurultayı (26 Şubat-6 Mart 1926)'na, Türk dünyasından 131 delege katılır, Latin harflerine geçiş konusu kabul görür. (Nerimanoğlu, vd, 2008; Buran, 2009, ss. 435-440). 1 Haziran 1935'te Sovyetler Birliği Merkez Yürütme Kurulu Latin alfabesine geçmenin bir hata olduğunu ve "Yeni Alfabe Komisyonu"nun bundan sorumlu olduğunu ilan eder. Bu, Latin alfabesi dönemini bitiren bir açıklama olur.

Yayın hayatının zayıf olduğu bu yıllarda Sovyet baskıları yanında dünya savaşının ağır siyasi ve iktisadi şartları ve 1931'de yaşanan açlık felaketi de etkili olmuştur. Bununla birlikte asıl engelleyici olaylar 1937-38 Kızıl Kırgın'ındaki binlerce aydının katliamıdır. (Gündoğdu, 2014, s. 14)

Bu ara dönem her Türk topluluğu için fonetik imlaya dayalı 18 farklı Kiril alfabesinin hazırlanması ve bu topluluklara uyarlanmasıyla sona erer. Bu dönemde Türkler Lenin'in izlediği siyasete karşı çıkmamış, uygulanan değişiklikleri benimsemişlerdir.

3) Nikita Kruşçev (1894-1971) ve Leonid İliç Brejnev (1906-1982) Dönemi - SSCB Yönetimi Dil Politikaları ve Türklerin Karşı Politikaları

Stalin'in 1929'da Sovyet cumhuriyetlerinde uyguladığı dil ve alfabe politikaları ile Rusça yeniden önem kazanır (Uçar, 2017). Kruşçev, 1958-1959 eğitim reformunda "Her orta öğretim mezunu Rusça'yı tam olarak öğrenmelidir" fikrini açıkça dile getirir (Uçar, 2017). Sovyetler Birliği'nde bu dönemde "bütün dillere eşitlik" tanınır.

1939'da Kiril alfabesi kabul edilir, 1941'de alfabenin kabulü resmî olarak ilan edilir. Bu süreçte millî konular kitaplardan çıkarılır, halk siyasi kimlik olarak Sovyet vatandaşlığını benimser, kendi kimliği ve etnik kökenini ikinci plana atar. Millî tarih ve kültürün canlandırılması önlenir, milyonlarca Rus göçmen istila edilen topraklara yerleştirilir. Yardım adı altında "böl" ve "yönet" politikası uygulanır, asıl amaç "Ruslaştırma" ve "Sovyet vatandaşlığı"nu kabul ettirmektir.

Kruşçev'e göre "Herkes Rusça konuşmaya başladığında komünizm kurulmuş olacaktır." Bu sebeple, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Rusça bilmek sosyal ilerlemenin şartı olarak kabul edilir. Kruşçev, Rusçaya geçişi hızlandırmak için öncelikle ailelerin çocuklarını istedikleri her okulda okutabileceklerini söyler (Gökdağ, 2002, s. 73). Bundan sonra ulusların yakınlaşmasının Rusçayla olacağı vurgulanır ve "iki dil" prensibinden uzaklaşp tek dil seçeneğine gitme politikası izlenir.

Böl, yönet politikasının asıl sebebi *Pantürkizm* korkusu olduğu için Ruslar, her bölgede yerli dillerde eğitim veren okullar açma politikası uygularlar (Özdoğan, 1994, s. 32). Bu politika, "yerelleşme" olarak başlar, 1930 sonrasında "Ruslaştırma" politikası haline dönüşerek devam eder. Farklı on dört Sovyet Cumhuriyeti'nin bir bütün içinde, etnik devlet mantığında birleştirilmesi politikası Kruşçev döneminde tek dillilik politikasına doğru geliştirilir. Bu dönemde Türklerin ne "karşı koyma" ne de "çözüm bulma" siyaseti olmuştur. Sadece siyasi gücün istediği çalışmalarını gerçekleştirmişler, eğitim düzeyi arttıkça asimile olmaya devam etmişlerdir.

4) Mihail Gorbaçov (1931-) Dönemi - SSCB Yönetimi Dil Politikaları ve Türklerin Karşı Politikaları

Sovyet döneminde siyasi gündemin en hassas konularından olan dil politikası, bu dönemin sonlarına doğru çatışmacı bir nitelik kazanmaya başlar. Gorbaçov döneminde glasnost (açıklık) politikası ile kapalı ekonomi ve siyasete sahip olan SSCB'ni dünyaya açmak hedeflenirken perestroyka (yeniden yapılandırma) ile de SSCB'nin ekonomik, siyasi, sosyal ve askeri yönden dünyaya entegre bir şekilde yapılanması amaçlanır. Fakat bu politikalarda başarılı olunamaz.

1990'dan itibaren Türk toplulukları egemenliklerini ve Federasyondan ayrılma kararlarını açıklarlar, 1991'den itibaren de dillerini resmî dil olarak ilan ederler. Bu tarihte, her bir Türk cumhuriyeti, kendi etnik kökeni, eğitimi, dili, kültürü ve tarihi konusunda bağımsızlık mücadelesini başlatmış olarak kabul edilir. Millî bağımsızlık arzusu artar. Orta Asya'da Türk kimliği tekrar uluslararası düzeyde gündeme gelir.

5) Bağımsızlık Dönemi - SSCB Yönetimi Dil Politikaları ve Türklerin Karşı Politikaları

Sovyet iktidarları, komünist toplum yaratma sürecinde ara aşama olarak ulus ve ulusal kimliklerin geliştirilmesi ve son aşamada ortadan kaldırılması amacına ulaşamazlar. Birliğin dağılmasından sonra Sovyetler Birliği, uyguladığı milliyetler

politikası ve dil politikaları nedeniyle asimilasyonist ve emperyalist olmakla suçlanır, yoğun eleştirilerle karşı karşıya kalır.

“Yeni Sovyet insanı” yaratma yerine birbirinden farklılaştırılan ve süreç içinde bu farklılıkları benimseyen ayrı milliyetler ve uluslar ortaya çıkar. Bağımsızlıkla beraber her Türk topluluğu kendi dilini millileştirir ve devlet dili olarak kabul eder. Bu dönemden itibaren Türk cumhuriyetleri anadillerini işlevsel hale getirir; eğitim, resmî kurumlar, iş yerleri, basın yayın alanlarında kullanmaya başlarlar.

Bağımsızlık sonrasında Türk cumhuriyetlerinde kimlik oluşturma sürecine Türkiye'nin etkisi oldukça belirgindir. Edebiyat ders kitaplarında ideolojik değişiklikler yapılır, tarihi kişi ve kahramanlar simgeleştirilir. Her lehçenin sözlük ve yazım kılavuzu hazırlanır. Okullarda Rusça ders saatleri azaltılır, ana dil, tarih gibi derslerin saatleri arttırılır. Okullar yerleştirilir. Devlet yönetimi ve yönetim dili ile ilgili akademik eserler yazılır. Rusça terminoloji terk edilmeye ve anadille terminoloji oluşturulmaya başlanır.

6) Değerlendirmeler, Sonuç ve Öneriler

Sovyetlerin yaratmak istediği uluslar üstü “yeni Sovyet insanı” kimliği, etnik, manevi, dini, kültürel ortaklığı olmayan yapay bir kimliktir. Bu durum yeni kimlik, etnik yapı ve dillerin oluşturulması anlamına gelir. Bugün bu yapılar, artık, ayrı devlete ve edebi dile sahip birer cumhuriyettir. “Yeni kimlik, diller ve alfabeler” Çarlık döneminden 1940'lı yıllara kadar süren bir dil politikasının ürünüdür. Bahsi geçen politika bugün de devam etmektedir. Yönetimin ve dönemin prestijli dili Rusça'dır. Devlette belli makamlara gelmenin ve üniversite eğitimi alabilmenin yolu Rusça öğrenmekten geçmektedir. Böylelikle “iki dillilik” ortaya çıkmaktadır. 1920-30 yılları arasında “yerelleştirme” adı altında yeni yazı dilleri ve alfabeler oluşturma, edebiyat dilini geliştirme, okullar açıp matbaalar kurma şeklindeki çalışmalar, 1930'lu yıllarda “Ruslaştırma” politikası olarak devam etmiştir. Yerli halklara kültürel ayrımcılık uygulanmıştır. Yerli diller kırsal alanlarla sınırlı kalmıştır. Türk cumhuriyetleri, millî eğilimler doğrultusunda, çağdaşlaşma modeli olarak benimsedikleri Türkiye ile yakınlaşmışlardır. Bugün ise Türk cumhuriyetlerindeki çalışma ve araştırmalar küresel ölçekte gerçekleşmiş, Türkiye çerçevesinden çıkmıştır. Bugün Türk cumhuriyetlerinde yürütülen dil politikaları devlet yönetiminin belirlenen ve SSCB'den etkilenen dil politikası olmanın dışına çıkamamıştır. Dil konuları ilmi bir bakış açısıyla ele alınmamaktadır.

Rusya'nın devlet politikası içerisinde ele aldığı ilkeler, Çarlık Rusya'sından günümüze kadar büyük değişiklikler göstermez. Benimsenen bu politikalar, Türk Cumhuriyetleri üzerinde uygulanmaya hala devam etmektedir. Dil politikası hususunda, ılımlı ve baskıdan uzak bir süreç izlenmesi gerekliliği devlet siyasetinin özelliği görünümünü almıştır. Bağımsızlıktan sonra “yeni Sovyet insanı” kimliği bir müddet devam etmiş, bugün geçerliliğini yitirse de kısmen devam etmektedir. Sovyetler döneminde ideolojik yapı kazanan milli kültür, Marksist değerler ve Sovyet kültür unsurlarıyla yeniden örülmüş, nesilden nesile aktarılmıştır (Garibova, 2012, s. 247).

Bu coğrafyada insanları bir araya getiren veya ayıran şey, sınıf sistemi ve ideolojik yapıdır.

Orta Asya'da -özellikle de kırsal kesimlerde- anadiller gelişmiş, kullanım alanları genişlemiştir. Fakat etkili bir dil olma özelliğini sürdüren Rusça, hala anlaşma dilidir. Bundan kurtulmak, öncelikle Kiril alfabesinin terkedilmesi, Latin alfabesinin kabulü ile mümkün olacaktır. Gagavuz, Azerbaycan, Türkmen ve Özbek Türkleri Latin alfabesine geçmişler, Kazak ve Kırgız Türkleri de bu alfabeğe geçme yönünde karar almışlardır. Bu alfabe değişiklikleri diğer Türk toplulukları için yol gösterici olacaktır. Latin alfabesine geçişte 1993'te karar verilen "ortak alfabe"nin kullanılması gereklidir. Aksi uygulamalar, SSCB döneminde gerçekleştirilen "yeni kimlik, alfabe ve edebi dil" yaratma çabalarının hala devam ettiğinin göstergesidir. Bu konudaki ikinci husus, bir sesin karşılığı olarak kullanılan harfin/işaretin bütün Türk lehçelerinde aynı olması gerekliliğidir.

Ortaklığın fazla olduğu folklorik uygulamalar, TV programlarıyla karşılıklı tanıtılmalı, "ortaklık" vurgusuyla sunulmalıdır.

SSCB döneminde dile verilen zararın (söz diziminde Rusça etkisi, terimlerde Rusçalaşma, vs.) düzenlemelerle hızla giderilmesi önemlidir.

Sözlük, gramer, imla, vb. çalışmalarının ilmi hassasiyetle ele alınması ve düzenlenmesi gereklidir.

Bugün bazı özel kuruluş, gazete ve dergilerin yaptığı Türk lehçeleri arasındaki aktarma çalışmaları, farklı lehçeleri kullanan insanlardan oluşturulacak ortak kurullarla edebi eserlerin karşılıklı aktarılması vasıtasıyla sürdürülmelidir.

Dilbilim alanında önemli olan farklı ilmi alanlardaki ortak terimlerin tespiti, karşılaştırılması ve özellikle ortak bilimsel terminolojinin oluşturulması çalışmaları, kuruluşların katılımı ve desteğiyle gerçekleştirilmelidir.

Türkçenin eğitim alanında aktif olarak kullanılması, ortak eğitim programlarının ve ders kitaplarının hazırlanması, üniversitelerde ortak ders içerik ve programına sahip bölümlerin açılması gibi eğitimle ilgili reform ve düzenlemelerin yapılması da önemlidir.

Kaynakça

- Akgün, E. (2008). Çarlık Rusyası'nın Türk Halklarına Yönelik Politikası ve Bu Bağlamda Uygulamaya Koyduğu Yaptırımlar. *Stratejik Araştırmalar Dergisi /Journal of Strategic Studies* 1 (1). 139-157.
- Alpatov, V. M. (2016). *Sovyet ve Sovyet Sonrası Coğrafyada Sosyo-Lengüistik Sorunlar: 150 Dil ve Politika (1917-2000)*. (Çev. İlyas Üstünyer), Gece Kitaplığı Yayınları.
- Buran, A. (2009). Sovyet Türkolojisi ve Birinci Kurultayı. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 4/3 Spring: 430- 444.
- Devlet, N. (1996). İsmail Gaspıralı Dönemi ve Ruslarla Uzlaşma. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. sayı: 2. 403-408.
- Devlet, N. (1999). *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*. Ankara: TTK Yay.
- Garibova, J. (2012). *Sovyet Sonrası Dönemde Türk Dilli Halklar - Dil Sorunu - Yeniden Biçimlenen Kimlikler*. (Ed. Sema Aslan, Rena Salehova). Ankara: AKM Yayınları.
- Gaspıralı, İ. (2004). *Seçilmiş Eserleri:2 Fikri Eserleri*. (Hızl: Yavuz Akpınar). İstanbul: Ötüken Neşriyatı.
- Gökdağ B. A. (2002). Dil Planlaması bağlamında Türk Yazı Dillerinin Görünümü. *Türkler*. 19, Ankara 69-87.
- Gündoğdu, A. (2014). Türk Dil Birliğinin Sonbaharı (1926-1941 Latin Alfabesi Dönemi). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 54, 2, 1-8.
- Hablemitoğlu, N. (1997). *Çarlık Rusyası'nda Türk Kongreleri (1905-1917)*. Ankara.
- Kirişçiöğlü, F. (2005). Türk Yazı Dillerinin Şekillenme Süreci Üzerine. *TİKA I. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu, 31 Mayıs – 4 Haziran 2004, Akmesic – Kırım / Ukrayna*. (Baskı, 2005, Ukrayna), 301-307.
- Nerimanöğlü, K. V. ve Öner, M. (2008). *1926 Bakü Türkoloji Kurultayı Tutanakları*. Ankara: TDK Yay.
- Özdoğan, G. G. (1994). Sovyetler Birliği'nden Bağımsız Cumhuriyetlere "Ulusallaşmanın Dinamikleri". *Bağımsızlığın İlk Yılları*. Derleyen: Büşra Ersanlı Behar. Ankara: AKM Yayınları, 25-103.
- Özkan, F. (2004). Sovyetler Birliği Döneminde Türk Boylarında Dil ve Alfabe İle İlgili Görüş ve Uygulamalar. *1552 ve Sonrası: Kazan'ın İşgali ve Türk Toplulukları Bilgi Şöleni Bildirileri, 15 Ekim 2002*. Ankara: TDK Yayınları, 45-57.
- Roy, O. (2000). *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*. (Çeviren Mehmet Moralı). İstanbul: Metis Yayınları, 116-117.
- Sumarokova, O. L. (2015). Karakter Rusifikatorskoy Politiki Rossiyskoy v Turkestanom Krae. *Vestnik KRSU*. T. 15 № 6, 117-120.
- Uçar, F. (2017). Tarihsel Süreçte Orta Asya'da Rus-Sovyet Kültür Emperyalizmi. www.turansam.org/makale.php?id=88 (09.10.2017).
- Ülkü, İ. (2002). *Moskova'yla İslam Arasında Orta Asya*. İstanbul.

Yalçın, S. K. (2008). Rusya'da Yaşayan Türklerin Konuşma Dillerinin Yazı Diline Dönüştürülme Süreci ve Ötekileştirme Ekseninde İzlenen Dil Politikaları. *Turkish Studies / International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Fall 3/7, 662-678.

Türk Tarih Kurumu

TÜRKSOY

ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ TEŞKİLATI
INTERNATIONAL ORGANIZATION OF TURKIC CULTURE

Yunus Emre Enstitüsü

**Hacettepe Üniversitesi
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Beytepe Yerleşkesi / Ankara
Tel: + 90 312 297 67 71-72
Belgeç: + 90 312 297 71 71
E-posta: sovyeturk@gmail.com**

ISBN:978-975-491-465-8